

Umberto Eco, Cinci scrieri morale

Humanitas, București, 2005

Reflexia etică a dobândit în ultima perioadă o stringență aparte, reușind să atragă și autori care și-au aflat consacrarea în alte domenii ale filosofiei. Este și cazul lui Umberto Eco, cunoscut publicului mai cu seamă prin tratatele sale de semiotică și prin romanele sale, mai nou autor al unei cărți traduse la Humanitas sub titlul de *Cinci scrieri morale*. Prin această lucrare, autorul își confirmă încă o dată racordajul la contemporaneitate: mai mult decât o simplă lucrare de etică, volumul lui Eco este o carte de *etică aplicată*, abordând astfel segmentul cel mai recent și mai dinamic al acestei discipline filosofice.

Cele cinci piese ale ansamblului abordează fiecare o temă diferită din cadrul eticii aplicate: problema războiului, tema fascismului, etica jurnalistică, tema alterității și, în fine, problema, extrem de actuală în contextul socio-politic european, a migrației și a intoleranței. Fiecare dintre acestea este prezentată în stilul caracteristic al lui Eco: fără a ignora tematizările curente, respectiv bibliografia obligatorie a temei, însă păstrând o prospețime și o notă personală extrem de marcată.

Publicată în perioada Războiului din Golf, „în zilele în care trupele aliate au intrat în Kuwait City”, cum precizează autorul, primul text își propune să fundamenteze, în cinci puncte teoretice, teza aparent paradoxală a imposibilității războiului. Rînd pe rînd sînt

avansate argumentele referitoare la potențialul nimicitor al armelor nucleare, care elimină existența învingătorilor dintr-un conflict; indistincția taberelor inamice; prezența mass-mediei, care neutralizează acțiunile neașteptate; teza foucauldiană a disipării puterii, care duce la supraevaluarea elementului economic; în fine, pulverizarea regulilor strategiei de război, în condițiile în care, astăzi, susține autorul, războiul nu mai seamănă cu un sistem „în serie” ci cu unul „în paralel”. Toate acestea fac ca războiul să nu mai semene cu cel din manualele de strategie militară, ci cu un eveniment cu consecințe imprevizibile pentru toată lumea: „Sfîrșitul probabil al unui război este o confuzie generală”. Pornind de la aceste observații extrem de lucide și de realiste, Eco desprinde concluzia logică din punct de vedere etic: „Este o îndatorire intelectuală să proclamăm absurditatea războiului”. Îndatorire pe care, cu consecvență autorul o respectă pînă la capăt.

Textul despre fascism a fost destinat inițial unui public american și a fost rostit în perioada în care SUA erau bulversate de atentatul de la Oklahoma și de descoperirea unor grupări de extremă dreaptă în America. Prin intermediul său, Eco încearcă să explice înrudirile „de familie” dintre diversele variante de ideologii extremiste – nazism, falangism, stalinism, și în același timp, fascinația pe care o produce termenul de „fascism” – singurul care, deși nu reprezintă o ideologie monolitică (sau poate tocmai de aceea), a reușit să supraviețuiască în contexte diferite și să denumească lucruri diferite.

De altfel, ca orice ideologie, fascismul întreține o relație specială cu limbajul, anumite noțiuni devenind purtătoarele unor semnificații aparte în cazul în care sînt asociate acestei ideologii. Însă fascismul mai are o proprietate lingvistică remarcabilă: el părăsește contextul original unde a fost creat (fascismul italian), migrînd pe continente diferite, unde își găsește corespondențe

Mihaela Frunza

Lecturer, Ph.D., Faculty of History and Philosophy, Babes-Bolyai University, Cluj, Romania. Author of the book: *Ideologie si feminism (2004)*. E-mail: mihafrunza@yahoo.com

Key words:

ethics, morality, war, Fascism, media, alterity, intolerance

ideologice dintre cele mai diverse. Explicația pentru această „performanță” o constituie flexibilitatea remarcabilă a noțiunii: „Termenul de „fascism” se adaptează la tot, fiindcă pot să fie eliminate dintr-un regim fascist unul sau mai multe elemente, fără să-i fie știrbită vreun moment marca fascistă”. În același timp, la fel cum Martin Marty și Scott Appleby identifică o serie de trăsături cheie ale fundamentalismului (comparația nu este întâmplătoare; așa cum se poate lesne sesiza, o parte din trăsăturile cheie ale fundamentalismului se regăsesc și în schema autorului italian), Eco crede că există un nucleu de caracteristici a ceea ce el numește „Ur-Fascism”, sau „fascism etern”. Și în acest caz, nu este obligatoriu ca un regim să posede toate caracteristicile pentru a fi denumit fascist. Aceste trăsături sînt: tradiționalismul, refuzul modernismului, cultul acțiunii pentru acțiune, refuzul criticii, teama de diferență, apelul către clasele de mijloc frustrate, naționalismul, stigmatizarea dușmanului, glorificarea luptei (nu „lupta pentru viață” ci „viața pentru luptă”, cum spune Eco), elitismul și eroismul, machismul, populismul calitativ și cultul unui limbaj specific. Din nou, la sfîrșitul acestui text, Eco avertizează asupra consecințelor etice: pentru că „Ur-Fascismul poate încă să se întoarcă sub cele mai nevinovate înfățișări”, datoria tuturor este de a-l demasca și de a avertiza asupra urmărilor sale.

Textul despre presă, adresat direct ziariștilor italieni la o întîlnire cu aceștia în cadrul unor seminarii, se dorește o critică constructivă a rolului pe care mass-media (în special cea scrisă) este chemată să-l joace într-o democrație. Deși referințele lui Eco provin aproape în exclusivitate din mass-media italiană, cititorul român va observa, cu siguranță, aplicabilitatea lor și în cazul presei autohtone. Observația centrală a lui Eco este aceea că, în lupta cu concurența directă și mai lesne difuzată – am numit aici televiziunea – cotidienele italiene își pierd funcția de informare și pe cea de comentare a știrilor,

intrînd în ceea ce autorul numește „ideologia spectacolului”. Cu alte cuvinte, singurul mod în care presa scrisă crede că reușește să contracareze televizorul este copierea mijloacelor acestuia: „săptămînalizarea” cotidienele (publicarea pe spații largi a unor informații mondene), declanșarea unor scandaluri cu orice preț, folosirea pe scară extinsă a interviurilor, fixarea obsesivă asupra celorlalte mijloace media (presa despre presă, presa despre televiziune). Eco constată că cel care are de pierdut din acest joc este chiar cititorul, de aceea cere presei să se reîntoarcă la rolul său fundamental din cadrul oricărei democrații, și anume de a furniza cetățenilor informații solide și corecte, și nu de a căuta senzaționalul și scandalul cu orice preț.

Tema alterității este introdusă de autor în contextul încercării de fundamentare a unei „etici laice” care să nu se mai sprijine pe un fundament transcendent. Încercarea sa se încrucișează cu preocuparea (de sorginte lingvistico-filosofică) de a descoperi „universalii semantice” (expresii comune care să se întîlnească la toate popoarele și în toate timpurile). Eco crede că a găsit aceste universalii în legătură cu expresiile corpului (cu toții avem ideea de sus, jos, a merge, a sta, etc.), prilej cu care, transferînd problema în registrul etic, are ocazia să vorbească de așa-numitele „drepturi ale corpurilor”. Cît despre fundamentul oricărei etici, chiar lipsită fiind de un temei religios, transcendent, Eco îl descoperă, în descendență levinasiană, în fața și privirea celuilalt: „nu reușim să înțelegem cine suntem fără privirea și răspunsul celuilalt”.

În fine, ultima parte a cărții este constituită dintr-un text compus din trei bucăți independente, unite însă prin tematică: migrație, intoleranță și intolerabil. Problema migrației este formulată de Eco în actualitatea anului 2000, în context european: cum va arăta continentul european în condițiile unei migrații tot mai extinse a populațiilor de pe celelalte continente (african

și asiatic în principal)? Răspunsul este simplu: din ce în ce mai colorat.

Corolarul acestei constatări îl constituie sesizarea creșterii amplitudinii fenomenului rasist, care duce la tema a doua: intoleranța. Eco analizează acest termen în corelație cu alți doi la modă, propuși adesea ca substitute: fundamentalismul și integrismul. Totuși, Eco consideră că intoleranța nu se reduce la cei doi: „intoleranța preexistă oricărei doctrine”. Ceea ce i se pare cu adevărat periculos este „intoleranța sălbatică”, ce presupune exploatarea, printr-o doctrină de tip fundamentalist sau integrist, a unui fond popular de intoleranță profundă. Exemplele propuse sînt cele clasice: vînătoarea de vrăjitoare sau persecuțiile evreilor, ambele posibile datorită preexistenței unor forme de intoleranță difuză, dar constantă, la nivelul maselor.

În acest caz, care este totuși soluția? Practicarea necritică a toleranței binevoitoare? Nu, și aici intervine cea de-a treia bucată, despre intolerabil. Toleranța ilimitată nu este posibilă deoarece există cu adevărat lucruri de netolerat. Exemplul este din nou unul tipic, cazul Holocaustului – originală este perspectiva (din nou, etică), din care este formulată problema: „Cînd se produce un fapt ieșit din comun, pragul tolerabilității nu

mai este cel fixat de vechile legi”. Ceea ce se cere în acest caz este o solidaritate colectivă și o responsabilitate comun împărtășită în aplicarea consecventă a legilor noi.

Dincolo de precizările suplimentare care pot fi oricînd făcute pe marginea unei astfel de lucrări, cartea lui Eco rămîne o lectură agreabilă, scrisă cu talentul și umorul binecunoscut al autorului lui *Baudolino* sau al *Numelui trandafirului*. Ea arată că meditația pe teme de etică aplicată este una din modalitățile în care reflecția filosofică poate supraviețui în secolul XXI, ba poate chiar deveni best-seller. Sînt cunoscute de altfel, volumele unor autori de talia lui Fukuyama sau Sloterdijk, tot pe teme etice, apărute tot la Humanitas. Nu ne îndoim că acesta va fi și destinul celor *Cinci scrieri morale*.